

Móricz, Kállay elvtárs, Gerő János, Rózsa-Flores, Nádas és a többiek

A 2024-es keszthelyi ünnepi könyvhét megnyitója

Kedves nagyrabecsült, ám valószínűleg gyanútlan olvasó!

Nagy múltja van az ünnepi könyvhétnek, kész történelem a kilencvenedikén túl, a századik évforduló felé araszolva. Az 1929-es kezdetektől hírverése volt a könyvnek, igyekezett az olvasás szenvedélyének táplálásához, segítség a mindenkori kortárs magyar írók támogatásához, elsősorban piaci megfontolásoktól vezérelve. 1949 után üzleti akcióból állami rendezvényé vált, oly nemes célokot kitűzve, mint az olvasótábor kiszélesítése, új olvasórétegek felkutatása, a lakosság általános szellemi színvonalának emelése. A kultúra nem áru, hanem szocialista vívmány, így hirdették a népboldogító eszmét, s fogalmazták meg a már tapasztalt könyvheti érdeklődő számára ismerősként hangozható szlogeneket: a kortárs magyar irodalom ünnepén vehet részt az olvasó, az íróval és a könyvvel való meghitt személyes találkozást gyakorolhatja. 1990 után a könyv és az általa hordozott kultúra ismét áruvá lett, de tovább élt a korábbi, magasabb nivóra tekintő idealizálás is.

A gyanútlan olvasó talán nem gondolt még arra, hogy pavilonok körül ácsorogva, kiadványokat mustrálva, a napon többnyire árván aszalódó szerzők előtt tétován elvonulva magába a magyar történelembe gyalogol bele. Létezik az a felfogás, amely azt állítja, hogy egy jelenség lényege saját történetében ragadható meg. S könnyen belátható, hogy az ünnepi könyvhét kéz a kézben járt az éppen aktuális történelmi jelennel, annak hű tükörképét adta. Ezt a belátást szeretném elősegíteni néhány alkalmilag kiválasztott példa segítségével, lássák: mélységes mély a múlt kútja, s e kulturális hagyománnyal érintkezve nem csak egy könnyed polgári időtöltésen vesznek részt.

A magyar írók mostoha sorsára mint örök toposzra már Mikszáth Kálmán példát szolgáltathat még a könyvheti időszámítás előtti korból. Történt, hogy az egyszeri főispán a megyeszékhelyi vásáron három garasért fogadta fel olvasóknak a kofákat, vegyék az író műveit. A nagy palóc látva buzgalmukat felkacagott: „A fél piac fordítva tartja kezében a könyvem!” Még mindig irigylésre

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

méltó helyzet volt ez Móricz Zsigmond panaszához képest. Ő így lamentált a múlt század húszas éveinek derekán: „Hódmezővásárhely az én könyveim számára nem létező terület, Debrecenben legfeljebb egyet vesznek, Szegeden kettőt, Kisújszállásra még a híre sem jut el az új könyvnek, Kabára még az a hír sem, hogy van könyv a világon.” Megpróbáltatásait még fokozhatta, hogy az első könyvünnepek egyikén a miniszterelnök Gömbös Gyula ekképpen rikantott a dedikáló Móriczt látván: „Aztán csak magyarul, Zsigám, magyarul!” Az író válaszát nem ismerjük, de el tudjuk képzelni. Mindazonáltal nagy regényírónk engeszteléséül mi, méltatlan utódok elmondhatjuk: Kabán azóta már bizonyosan értesültek róla, hogy ötszáz évvel ezelőtt Gutenberg feltalálta a könyvnyomtatást.

Az írók kiszolgáltatottsága a piac farkastörvényeinek egycsapásra a múlté lett, amint beköszöntött a szocialista országépítés és népnevelés időszaka – immár a hatalmi önkénynek váltak játékszerévé az alkotók. Voltak azonban eredmények is, ez nem hallgatható el. Kevesen lehettek, akiknek nem dobogtatta meg a szívét a központilag kiadott jelszó: a magyart olvasó néppé kell tenni! A *Villamososság* című lap 1955 júniusában arról közölt állásfoglalást, hogy a villamosenergiaipar és az erősáramú ipar dolgozói azért üdvözlik örömmel, azért várják kíváncsi érdeklődéssel az ünnepi könyveket, mert tudják, hogy a műszaki irodalom tanulmányozása révén, saját szakmai ismereteik fejlesztésén át, végeredményben munkájuk színvonalát, termelékenységét emelik. A dolgozó ember tanulni akaró öntudatának szép kifejezése is sarkallhatta talán a fiatal Cseres Tibort, az Írószövetség későbbi elnökét, hogy az *Irodalmi Újságban* újabb követeléssel álljon elő: „Mi azonban már amiatt lázadunk, hogy kevés ez a mostani, ez a júniusi egymillió” – mármint az abban a hónapban megjelent egymillió példány, azt kevesellte. S hogy ámulatunk fokozódjon, nézzük, mi volt a sláger 1956-ban! A magyar írók művei közül legnagyobb sikere két verseskötetnek volt – számol be a könyvhétről Zolnay Vilmos. Illyés Gyula és Szabó Lőrinc költeményei az első két nap teljesen elfogytak. A Magyar Költészet Gyöngyszemei sorozatban megjelent *Mai magyar költők* kötetből 75 000 példányt vettek meg a könyvhéten.

Rövidre rá azonban történt valami, ami miatt a következő évben elmaradt a könyvünnep, s az alkotók közül többen, hosszabb vagy rövidebb időre az állam vendégszeretét élvezhették büntetésvégrehajtási intézményekben. Rá egy évre, 1958-ban azonban ismét egymásra találhatott a szabadlábban levő író és a heveskedésről rögvest leszoktatott olvasója. A tapasztalatokat Kállay Gyula elvtárs összegezte: „Az év legsikeresebb irodalmi alkotásai [...] a párt ihletésére, a munkásosztály és a dolgozó nép harcának hatására születtek meg. [...] Kiderült, hogy nem azok voltak a magyar írók és alkotóművészek igazi barátai, akik a párt- és állami irányítás ellen léptek fel, hanem azok, akik a helyesen értelmezett és alkalmazott párt- és állami irányítás érvényesítéséért küzdöttek. Kiderült, hogy a pártnak és az államnak ez a segítsége az alkotó művész számára nem terhes követelés, hanem nagy eszmei gazdagodás.”

S a konszolidáció bizony meghozta a maga gyümölcseit. Két évre rá, Darvas József, az Írószövetség elnöke már a szabadságról elmélkedett a könyvhét apropóján: „Az emberekben megvan a hajlam a jóra, a nemesre, a szépre is – az alantasra is. S mert nálunk nem üzlet a könyvkiadás, mi nem alantas ösztönök kielégítésére spekulálunk, hanem tudatosan és tervszerűen a nemes irodalomra irányítjuk az emberek figyelmét. Ez a dolog lényege. Lehet, sőt biztos, hogy Nyugaton vannak, akik ezt is az emberi szabadság megsértésének tartják, mondván, az emberi szabadsághoz az is hozzátartozik, hogy az emberekre rá lehessen tukmálni a ponyvát, a kéjgyilkosságokról szóló regényeket. De mi a szabadság megsértésének ezt a vádját nyugodt lélekkel vállaljuk.”

Bizony nem ártott az éberség! Elég a belátáshoz, ha szembesülünk Gerő János az évi élménybeszámolójával: „Melyik férfiember ne érezné magát kelleme-sen, ha egy tucat talpraesett, csinos tizenhét éves lány forgolódna körülötte. Ajkán, a híres bányászvárosban éppen ennyi bájos kislány »verte a port« a könyvhét körül, így hát érthető, hogy én is igen kelleme-sen éreztem magam. [...] Igen jó barátságba keveredtünk a lányokkal, és az est végén abban marad-tunk, hogy ősszel újra ellátogatok hozzájuk.”

Lássuk be, ez valóban frivol, az erkölcsi normákat provokáló eset, különösen a további liezonok eshetőségének emlegetése. Mennyivel komolyabb Kónya La-jos verse, melynek címe: *Az ünnepi könyvhét után*. Ebből idézek most egy részt:

Tenyeredre vett a mosolygó táj, megsimogatott.
Később a fűzek hajlós ágaikkal szárnyra kaptak
a feltámadt szélviharban
s a zápor éles fogakkal tépte a szikkadt földet.
De engem bent a szivattyúk és öntözőgépek
készítői a szabadversről faggattak –
Kunhegyesen,
alig látszottam ki a virágok máglyái közül.

Elhamarkodottan vághatja rá erre most valaki, hogy mekkora marhaság, amit összehord itt a költő. Gondoljanak Hamvas Bélára, aki ekkor Tiszapalkonyán éppen raktárosként építette a szocializmust. Ki tudja, azok a poétika iránt be-hatóan érdeklődő mezőgazdasági munkások közül ki volt deklasszált egykori tudós, tanár, bölcész...?

Könyvhetek jöttek s mentek a konszolidált Kádár-érában. Egy apró zökke-nőre azonban felfigyelhetünk 1971-ben. Igaz ugyan, hogy egy évvel azelőtt 273 mű 3 millió 253 ezer 189 példányban jelent meg Magyarországon, mi több, a lektúrirodalom példányszáma 1967-hez képest 272 ezer példánnyal csökkent, mégis vészjelzésként érthetjük Csukly Alajos könyvtáros segélykiáltását: „Hét-köznap lett a könyv ünnepe. Elsatnyult, elszürkült, formálissá vált az évek so-rán. [...] Valahogy úgy érezzük, hogy az ünnepi könyvhét hovatovább valami-féle gazdája-nincs rendezvénysorozattá vált, vagy még inkább azt, hogy a sok

bába közt elveszhetnek a legszebb törekvések is. [...] az ünnepi könyvhét las-sacsakán mindinkább könyvtári ügyé szelídült.” A szokatlan gondot észlelte a hivatalos irodalom is. Dobozy Imre írta párhuzamosan: „Egy hagyomány, mint a könyvhét is, időnként pályájának olyan fordulójához érkezik, amikor – a kifára-dás, a rutin elszaporodó jegyeire figyelve – helyes és szükséges elgondolkodni rajta, mit tartsunk meg belőle, mit csináljunk másként. Ha eseménynek akarjuk megőrizni a könyvhetet, akkor a mérce nem az átlag, hanem a kiemelkedő telje-sítmény, mely eléri vagy megközelíti a kortársi világirodalom szintjét.”

A megingás még messze nem mutatta a rendszer válságát is egyben. Sőt, lépéseket tettek a rendezvény populárisabbá tételéért, több fellépővel, társ-művészek szerepeltetésével, egyre több író-olvasó találkozóval. A hiánygazdál-kodás, a szervezatlenség azonban ismétlődően problémát jelentett, messze volt még a világszint. A debreceni Bényei József 1984-es helyzetjelentése erős fel-ütéssel kezdődött: „Ünnep-e igazán a könyvhét?” Jóllehet látványosak voltak a külsőségek, a hivatalosság is exponálta magát, mégis drámai megállapítása szerint: az alapító Supka Géza bizonyára forog a sírjában. Ugyanis a könyv-kiadók és terjesztők visszatartották azokat a könyveket, amelyektől akár csak kicsi sikert is várhattak. A könyvkereskedők már az első napok után megállá-píthatták, hogy Moldova György kötetén kívül nem volt igazi sikerkönyv, el-lenben sok volt az érdektelen munka, a másodkiadás. Varjú Endre őszinte szem-benézése már arról szólt, hogy a könyv túl kicsi tétel a nemzetgazdaságban, és a világ kereskedelmi körforgásába nem is kapcsolható be. Első pillanatban tiszta ráfizetésnek, luxusnak látszik, mint minden, amitől az életszínvonal nem emelkedik, mint minden, ami az élet minőségével kapcsolatos. Hosszú évtize-dek után megjelent tehát újra a rentabilitás problémája – na, ez már válságtűnet volt: a rendszer finanszírozhatatlanságának egyik szimptomája.

Berecz Jánosnak, a Központi Bizottság titkárának 1987-es nyíregyházi meg-nyitója – annak ellenére, hogy politikailag megengedőbb, alkuképesebb tónust használt – már csak egy hattyúdalként értékelhető. Ahogyan mondta: „Be-fogadjuk az igényes szót, a dolgozó emberekhez szólót, és azoknak szurkolunk, akik úgy alkotnak, hogy közben velünk örülnek és velünk gyötrődnek a való-ság tüzeiben. [...] Azok az írók, művészek, akik a humánus egyetemes eszméit követik, nyitott ajtókra találnak Magyarországon.”

Dacára a szép szavaknak, Berecz elvtársat és a rendszert is elsodorta a tör-ténelem. Az 1992-es megnyitón Mészöly Miklós már egészen másképp beszélt az egyetemes humánusról: „Hivalkodás nélkül mondhatjuk, hogy – különösen a mai körülmények között – a könyv ünnepe képes a leglátványosabb minőség-gel dokumentálni szerves visszakapcsolódásunkat az emberi méltósághoz és az élet tiszteletéhez. Vagy pragmatikusabban szólva: jövőt ígérő európai ha-gyományainkhoz. [...] Úgy érzem, ez a könyvhét kivételesen termékeny búcsú is egy megszenvedett és elporosodott múlttól. Modellértékű szellemváltás ün-nepe, amire égető szükség volna más vonatkozásban is.” Az irodalom tehát a szellemi megújulás élére állt, de az anyagi gondok változatlanok maradtak,

sőt fokozódtak. Lafferton Kálmán, az *Új Könyvpiac* című kiadvány felelős szerkesztője és kiadója a torkánál ragadta meg a kérdést: „szükség van kortárs vagy, ha úgy tetszik, eladhatatlan irodalomra is, csak az a kérdés, ki viselje ennek a terhét. [...] minden kesergés affelé mozdul, hogy újraértelmezze az új gazdasági és társadalmi viszonyok közt a kultúra s ezen belül az irodalom, a kortárs magyar irodalom helyét és szerepét. [...] kiszorult a kortárs magyar irodalom zöme a könyvpiacról, hiszen a piaci törvények között természeténél fogva sem képes piaci áruként viselkedni.” Ami eddig az irodalom dicsőségére szolgált, hirtelen a hátrányává vált. A kultúra ismételt áruvá válása megfelelő kereslet híján kényszermegoldáshoz vezetett. Keresztury Tibor 2002-es megnyitója illúziótlanul szólt erről: „Szeretjük vagy nem szeretjük: az állam csecsén csüggünk mindannyian, mivel nincsen tőkénk, másrészt meg mert gyávaságból, az érdekképviselő katasztrófális állapotából, a szolidaritás maximális hiányából, a régi és az új írószervezetek virtuális, láthatatlan létezéséből, vagy esetleg jól felfogott önérdékből kifolyólag testületileg hagyjuk, hogy így legyen.”

És a politika sem hagyta magára a szűkölködő irodalmi társadalmat, eszközként gyakran használta a hatalmi küzdelemben. Megmosolyogtató esete ennek a gyakorlatnak dr. Fodor Gábor SZDSZ-es képviselő felszólalása egy évvel korábbról, akinek a szavait az *Országgyűlési Napló* őrizte meg az örökkévalóságnak: „Újabb kultúrbotrányt láthattunk most az ünnepi könyvhéten, nevezetesen, mikor Nádas Péter megnyitotta a könyvhetet, a miniszterelnök párhuzamosan dedikált. (Derűtség a Fidesz-frakció soraiban.)” S hogy miről maradt le, aki inkább az Orbán Viktor asztala előtti várakozást választotta? Egy fontos részlet a beszédből: „A szabadságot a káosztól egy paraszthajszál választja el. Nekem az a személyes véleményem, hogy mi bizony káoszba értünk. Még nem tudható, hogy mit kíván a nemzet, de már jól látható, hogy két diktatúra szellemi és morális terhével a vállán ki mit kezd a saját személyes szabadságával. [...] A saját embertársaikkal szemben viselt felelősségüket azonban még igen kevesen ismerik. A személyes felelősség és a történelmi felelősség közötti összefüggést még kevesebben. Ezek nélkül nincs szabadság. Erről fog szólni a következő felvonás, avagy visszamasírozunk valamelyik kedvenc diktatúránkba.”

Konstatálható, hogy a könyvheti tét ugyancsak megemelkedett. Bár még az idő tájt is akadtak látszólag derűsebb pillanatok. Példaként említhető a 2004-es év, amikor is Rózsa-Flores Eduárdó *69 titok* cím alatt összegyűjtött szerelmes verseit vitte a közönség elé. A korabeli híradás szerint a költő érzelmi befektetése megtérült, ehhez utólag is csak gratulálhatunk. Szépséghiba ugyanakkor, hogy öt évre rá a bolíviai rendőrök mint az elnök meggyilkolására felbérelt zsoldost szitává lőtték. Tőle nem messze csuklyában dedikált egy Rácz Zoltán álnéven publikáló szabadkai író a Vörösmarty téren, azért mert a délszláv háború utórezgése okozta állapotok miatt kiadója félt felfedni kilétét.

A sűrű felhők továbbra sem akartak oszlanı a könyvhet hagyományos helyszínre fölül. 2003-ban Kolosi Tamás a MKKE – ez a betűszó a könyvkiadók és -kereskedők egyesületének közhasználatban levő emlegetése – felügyelőbizottsága

elnökének hozzászólása egy a felek kölcsönös sértegetésébe torkolló vitába enged betekintést. Akkoriban vált szűkké a hagyományos helyszín: egyre több kiadó sereglett, egyre több vevő és érdeklődő tolongott, szűkölködött, szorongott, tülekedett és hangoskodott nagy romantikus költőnk szobrának lábainál. Ahogyan Kolosy elnök úr kifejtette: „A szervezők és a résztvevők örülnek, ha a könyvheti rendezvényeken a közélet jeles személyiségei – így politikusok is – megjelennek. Az elmúlt években a durva választási kampány miatt azonban erősen diszsonáns hangok is megjelentek a Vörösmarty téren, amire a MKKE vezetése, véleményem szerint, határozottan és higgadtan reagált.”

Röviddel ezelőtt azt találtam mondani, hogy a politika használta eszközként az irodalmat. Nos, annyiban pontosítanom kell a kijelentésemet, hogy akadtak írók, akik kiléptek az instrumentális szerepből, s maguk is előszeretettel tettek politikai kinyilatkoztatásokat még a közelmúltban is. Vegyük elő például Závada Pál 2017-es megnyitóbeszédét. Erős felhívó jelleggel fogalmazta mondatait: „nem tehetünk úgy, mintha ez a nap csak a könyveink és olvasóink felett érzett örömről szólna. [...] Megint egy pártállami prés szorításában, egy újabb autokráciában élünk, [...] melynek temérdek a hátulütője, vezérlőjének pedig az lett immár a rögeszméje, hogy a mi hazánkat, összes vidékével és fővárosával, annak minden kerületével, beleértve ezt a teret, rajta a sátrakat, a Könyvhétet együtt elfordítja választott irányától és közösségétől, Európától.” Máshol Papp András, hajdúszoboszlói író az agitatív helyett a másik emocionális pólusnak, a defenzívának adott hangot: „Az olvasással egy időre kivándorolhatunk, migrálhatunk az extrém valóságból. [...] Mi pedig olvasóként, gondolkodóként higgyük el, hogy mindenkor, a mindenkori jelen kuszaságában és kiábrándító valóságában is van olyan szint, amit el lehet érni, amiben morálisan lehet élni [...]. Az irodalom nemcsak megemel, de végzetes pillanatokban akár meg is menthet.”

A rossz közérzetet csak fokozta a hátunk mögött hagyott járvány. Mintha megszeppentek volna a könyvheti szónokok is. Két évvel ezelőtt Varga Tamás békéscsabai alpolgármester köszöntő beszédében immár az irodalom terápiás hasznáról értekezett. „Számos előnye van a könyvolvasásnak – emelte ki. – Az olvasás stresszoldó és olyan kikapcsolódási lehetőség, amit nem tud megadni az okos tévé, hiszen az ember a kreativitását, a fantáziáját használja egy karakter, egy táj elképzeléséről.” Végül fontoljuk meg Zalán Tibor 2017-es nyíregyházi megnyitójának aggodalmait: „Ha körüljárnák az itt felállított pavilonokat, ha bemennek bármely könyvesboltba egy-egy mustrára, azt kell tapasztalniuk, soha nem látott mennyiségben és minőségben várják olvasóikat a könyvek. [...] Úgy hiszem, a Gutenberg-galaxist nem elsősorban a kihalástól kell féltetni, sokkal inkább az olvasói érdektelenségtől, avagy olvasói elgyámoltalanodástól. [...] Napjaink irodalmi tömegtermelése [...] tovább növeli az olvasó elbizonytalanodását. Félek, a könyvvásárló nem bír el a kínálattal, sem anyagi, sem szellemi kapacitás szinten.” Ez utóbbit, s ezt már én kérem, akinek nem inge, ne vegye magára, koncentráljon az olvasó inkább az öt féltő szeretetre!

Ezen a ponton befejezem alkalmi történeti áttekintésemet. Csak vezetője voltam Önöknek, s pillanatnyi végpontja a könyvheti kulturális folyamatnak. Általam egy tradíció szemlélte önmagát saját múltjában. Tanulsága talán mindannyiunk számára van. Egy biztos: sok meglepetést tartogat a jövő, s azt hiszem, hajjaj!, nem fogunk unatkozni. A legjobb lesz, ha követik Zalán kolléga sugalmazását: csak semmi elgyámoltalanodás!

Vitéz Ferenc

Hommage à Kosztolányi Dezső

Szilvafa

Még mindig várlak.
Pedig már látszik a tavaszi Hold –
s te azt ígérted, hogy együtt
szakítunk szilvát a fáról...

Tükör

Nem látod benne,
hogyan megöregszel. –
Minden távoli dolog
éppen most történik
a tükörben.

Álom

Vajon csak azt is álmodom,
hogyan most álmodom éppen?
Vagy valóra vált egy lepke
álma bennem – fénylő körökké
változva át az éjben?

VITÉZ FERENC (1965) költő, irodalomtröténész, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Alkotói attitűdök a magyar irodalomban. A homo heroicustól a homo ludensig* (2023).

